

מבנה החלטות המגורים של משקי בית ביישובים ערביים בישראל

תקציר

סלימאן סעיד

מטרת המחקר הייתה לבדוק את תהליך קבלת החלטות בהקשר של מגורים בקרב האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל. שאלת המחקר המרכזית הייתה האם האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל מתנהגת על פי מודלים מערביים או שמא על פי מודלים ייחודיים לה, המבדילים אותה מאוכלוסיות מערביות בעולם? האוכלוסייה הערבית מתמודדת עם אילוצים ועם כוחות ייחודיים הנוגעים למעמדה התרבותי כמיעוט שולי, כגון אילוצים תכנוניים, פוליטיים וכלכליים המשפיעים על תהליך קבלת ההחלטות שלה. כמו כן המסורת האגררית והתרבות הערבית מכתיבות מודלים שבהם ההחלטה מתקבלת על ידי קולקטיבים גדולים יותר ממשקי הבית של המשפחות הגרעיניות. על כן סביר להניח כי תהליך קבלת ההחלטות שלה יהיה שונה מחברות מערביות בעולם.

רוב הספרות שנכתבה על דיור בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל לא התייחס כלל לנושא קבלת ההחלטות או שהתייחס אליו בצורה שולית. מעט המחקרים שנערכו בנושא תהליך קבלת ההחלטות לגבי בחירת מקום מגורים בקרב האוכלוסייה הערבית היו מוטים בהשפעת התיאוריות המערביות, ולא התייחסו לייחודיות של בחירת מקום מגורים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל. על כן מחקר זה יש בו חידוש, מאחר שהאוכלוסייה הערבית בארץ עוברת שינויים מהירים, ולא נחקרו עד כה התמורות בתהליך קבלת ההחלטות של משקי בית.

המתודולוגיה של העבודה התבססה על שתי שיטות. בשלב הראשון נערך מחקר עומק ביישוב משהד שבגליל. רואיינו בו 42 איש: 6 קשישים, 12 בני הדור השני, אלה שקיבלו החלטה להקמת בתיים בשנות השבעים והשמונים, ו-24 בני הדור השלישי שקיבלו החלטה להקמת בתיים מתחילת שנות התשעים והלאה. לצורך העניין נבחרו שתי משפחות מורחבות שבעלותן קרקע של לפחות עשרים דונמים בדור הראשון; שתי משפחות של בעלי שטח קרקע קטן ביותר או חסרי קרקע; ושתי משפחות של בעלי שטח קרקע של חמישה עד שבעה דונמים. הראיונות היו מלווים בתיעוד בנוגע לבעלויות על קרקעות ועל פתרונות שנבחרו ואושרו במסמכים ובהצלבות של עדויות של אנשים שונים מהמשפחה.

המרואינים נשאלו מה החלופות שנשקלו על ידי כל אחד מהבנים, מה הייתה החלופה שנבחרה, ומדוע. כמו כן הם התבקשו לתאר את תהליך ההחלטה, כלומר: מי היו המשתתפים המרכזיים בדיונים, מה היה משך הדיונים ומה היה אופן הניהול של דיונים אלה, כלומר האם התנהלו כחלק משגרת החיים היומיומיים של בני המשפחה או שמא היו שיחות פורמליות?

בשלב השני נבנה שאלון אשר נוסח על בסיס הממצאים של השלב הקודם. שאלון זה סייע בבניית מודל קבלת ההחלטות של משקי הבית ביישוב. השאלון הוצג למדגם אקראי של 145 ראשי משק בית ביישובים מוסלמיים ונוצריים בגליל. נבחרו ארבעה עשר יישובים המייצגים מגוון של אוכלוסיות. מכל יישוב נבחרו 10 משפחות באופן אקראי, פרט ליישובים עירוניים גדולים, שבהם מספר ראשי משק הבית שרואיינו היה גבוה יותר. בשלב זה, הכמותי, נשאלו

המרואיינים שאלות שנועדו לאשש את תוקף מרכיבי תהליך קבלת ההחלטות של משקי הבית שעלו מהמחקר האיכותני: האופן שבו התקבלה ההחלטה לבחור מקום מגורים, משך התהליך ותחנות מרכזיות בו, המשתתפים המרכזיים בהחלטה והשיקולים המרכזיים לבחירת מקום מגורים.

ממצאינו מראים כי בהשוואה למודלים מערביים, אוכלוסיית המחקר שלנו התנהגה על פי מודל ייחודי שמאפיין אותה ומבדיל אותה מאוכלוסיות אחרות בעולם. ראשית, בשונה מחברות מערביות, בשוק הדיור של האוכלוסייה הערבית לא קיימת הפרדה בין היצע לבין ביקוש. כמעט כל הבנייה ביישובים הערביים מתבצעת על ידי משקי הבית עצמם על קרקע פרטית המועברת בירושה מדור לדור. בחברות מערביות מקבילות בעולם קיימים שוקי דיור שמשק הבית צריך לבחור מתוכם דירת מגורים העונה על דרישותיו ושאיפותיו.

נוסף לכך, תהליך ההחלטה בקרב האוכלוסייה הנחקרת נמשך זמן רב, והוא מבשיל בהדרגתיות. בדרך כלל הוא מתחיל בעוד הבן בגיל צעיר ומסתיים עם נישואיו. מספר המשתתפים בתהליך גבוה במיוחד בגלל דגם הבעלות על הקרקע ביישובים הערביים. על פי דגם זה, הקרקע עדיין משותפת, והשותפים בה הם בני המשפחה המורחבת ולעיתים משפחות מורחבות אחדות. לעומת זאת, בחברות מערביות תהליך ההחלטה נמשך חודשים ספורים בלבד, והוא מתנהל בתוך המשפחה הגרעינית הנחשבת ליחידה הבסיסית שבה מתקבלת ההחלטה.

דבר נוסף שעלה מתוך הממצאים הוא שבחברה הערבית תהליך ההחלטה לגבי מגורים מתבצע פעם אחת במהלך חייו של משק בית. ואילו בחברות מערביות בעולם תהליך ההחלטה יכול להתרחש פעמים אחדות במהלך החיים של משק בית, לפי הנסיבות.

הדבר החשוב ביותר שעלה מתוך הממצאים הוא שהאב עדיין משחק תפקיד מרכזי בתהליך ההחלטה לגבי מגורים. על כן, כדי לשלוט בתהליך ההחלטה, נמנעו המבוגרים מהעברת הקרקעות על שמות בניהם. לכן בשיחות שהתנהלו בתוך המשפחות בעת שכן משפחה עמד להקים את ביתו, השתתפו לרוב המבוגרים, שטענו שהם מבינים יותר מהדור הצעיר את הנורמות ואת המנהגים של חלוקת הקרקע.

הרצף של תהליך קבלת ההחלטות לגבי דיור היה שונה גם הוא בין האוכלוסייה הערבית לבין המודלים המערביים. בחברות מערביות בעולם תהליך ההחלטה מתחיל ברגע שמשק בית מרגיש חוסר שביעות רצון ממקום מגוריו, ולפיכך הוא מתחיל לחפש מקום מגורים חלופי. בחברה הערבית הקמת בית נעשית בדרך כלל לשם עצמאות המשפחה הגרעינית, ולצורך הקמת בית מבודד ממשפחת ההורים. על כן תהליך ההחלטה מתחיל ברגע שמשק בית חש צורך לחסוך כסף לבן שעומד להתחתן. לכן מצאנו כי תהליך ההחלטה מגיע לשיאו ברגע הנישואין.

נמצאו הבדלים בניסוח חלופות הדיור בין הדורות השונים. בני הדור הראשון לא הצליחו לזהות את החלופות שעמדו בפניהם. הם טענו שכלל לא עמדו בפניהם אפשרויות בחירה בעת שהקימו את בתיהם. במהלך הראיונות התברר שהיו להם חלופות שונות, אך הם לא ידעו על כך. ההבדלים העיקריים נמצאו בין בני הדור השני לבין בני הדור השלישי. מספר חלופות

הדיור שעמדו בפני בני הדור השני היה גדול יותר ממספר חלופות הדיור שעמד בפני בני הדור השלישי, ולחלק ניכר מבני הדור השלישי זו הייתה חלופת הדיור היחידה. נוסף לכך קיימת מגמה בקרב בני הדור השני לגור בבתים עצמאיים הרחק מבית האב, ואילו בקרב בני הדור השלישי קיימת מגמה של חזרה לגור סמוך לבית האב או בבית משותף עם האב בגלל המחסור בקרקע למגורים ובגלל המעמד החזק של האב השולט במשאבי הדיור.

